

проанализирована внешнеполитическая тематика, дана оценка евроинтеграционным лозунгам основных политических игроков.

Ключевые слова: выборы, имитация активности, партия, политическая система, фейк.

УДК 327
ББК 66.4

Ірина Томашик

ПРОБЛЕМА НАСТУПНИЦТВА ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ПОСАДИ: ДОСВІД ВЕНЕСУЕЛИ

У статті розкривається проблема наступництва, дається оцінка наступникам та наступництву при різних політичних режимах. Особлива увага приділяється наступництву президентської влади в Венесуелі, визначається характер наступництва в даній країні та роль виборців при прийнятті чи відмові кандидатури наступника.

Ключові слова: наступник, наступництво, президент, Венесуела, політична еліта, Боліварська революція.

Президентська республіка – це держава з найбільш послідовним і водночас жорстким поділом влади, яка передбачає формальну ізольованість кожної з гілок влади, відсутність між ними тісних функціональних відносин. З урахуванням того, що за умов такої моделі панівне становище в системі елементів форми державного правління посідає глава держави – президент, ці держави за формою свого правління традиційно називають президентськими.

У всіх латиноамериканських країнах Президент є главою держави, він очолює уряд і збройні сили. Хоча ці ознаки є і в звичайних президентських республіках, в умовах Латинської Америки це створює потужну концентрацію влади в руках президента. Особливо важливе, в даному випадку, керівництво президентом збройними силами, так як армія часто грає вирішальну роль в політичному житті латиноамериканських країн.

Таким чином, при слабкій законодавчій владі і партійних структурах, в країнах Латинської Америки немає політичної сили здатної врівноважити вплив президента. Президент в цих країнах стає не тільки главою виконавчої гілки влади, а й центром політичного життя, главою нації в цілому. І хоча за законодавством баланс влади існує, на практиці домінує президент, і його повноваження значно перевищують повноваження інших гілок влади.

Саме в таких умовах виникає загроза нехтування президентом тимчасовими рамками свого перебування при владі. В останні десятиліття, глави держав деяких латиноамериканських країн все частіше звертаються до такого варіанту зміни лідера, як передача влади наступникові. Так, на Кубі лідер соціалістичної революції Ф. Кастро поступився місцем голови державної ради рідному брату Р. Кастро, а в грудні 2012 року вмираючий від раку венесуельський лідер Уго Чавес публічно і офіційно назвав давнього соратника, віце-президента Ніколаса Мадуро своїм наступником. Тому питання наступництва є сьогодні особливо актуальним як для країн Латинської Америки так і для інших держав, які зіткнулися з проблемою передачі президентської влади.

Інститут наступництва привернув увагу ряду сучасних дослідників, серед яких необхідно виділити А.В. Гілева, П.В. Панова, К.А. Сулімова, Д.А. Будко, К.А. Неверова, Т.Є. Ворожейкіну, М. Шіфтера, С. Комбса та ін. Однак, якщо в зарубіжній науці питання наступництва політичної влади відображене в ряді праць як зазначених

науковців, так і інших дослідників, то у вітчизняній воно практично залишається недослідженим, що і обумовлює необхідність вивчення даного питання.

Застосування понять «наступник» і «наступництво» у вивченні процесів відтворення (зміни) влади в сучасних суспільствах з недавнього часу стало серйозним дослідницьким завданням. Обидва слова ввійшли в вжиток з політичної практики та її широкого (тобто не вузько професіонального) сприйняття. Мабуть, це пов'язано з тим, що суспільну увагу привернув якийсь особливий феномен в процесах відтворення влади, строго кажучи, аж ніяк не новий, але раніше, напевно, не особливо значимий, і тому, концептуально не оформлений. Сьогодні він став вагомим, і хоча для його позначення використовували «старі» слова (раніше «наступник» означав буквально «наступного лідера»), в новому контексті вони придбали інший зміст [6, с. 19–20].

Говорячи про практику наступництва, важливо відзначити багатозначність самого поняття «наступник». У найзагальнішому значенні наступником є індивід, що займає пост свого попередника, будь то наслідний принц або новообраний президент. Незважаючи на те, що в конституціях різних країн, як правило, чітко прописаний порядок передачі владних повноважень, найчастіше процес «призначення» спадкоємця носить в контексті демократичних систем неформальний характер, але при цьому позначає розстановку сил і пріоритетів тієї чи іншої групи еліт.

Як підкреслюють дослідники П. В. Панов і К. А. Сулімов, «з огляду на контекст, в якому відбулося формування змісту концепту – «наступник» в сучасному дискурсі – як академічному, так і суспільно-політичному – можна з досить високою часткою впевненості говорити про те, що для багатьох сучасних держав (Білорусія, Росія, Венесуелла, Мексика, Куба тощо) «наступник» – аж ніяк не просто – «наступний». Більш того, під наступником найчастіше розуміється не лише наступництво політики. Отже, мова йде скоріше про розуміння феномену наступництва під кутом зору передачі влади» [7, с. 32]. Саме з цієї точки зору даний феномен розглядається багатьма дослідниками при аналізі політичного процесу різних країн світу. У цьому ключі можна говорити про загальний «кістяк», на який нашаровуються особливості політичної культури тієї чи іншої країни, політичного режиму, а також ступінь легітимності серед владних еліт і населення.

Жоден лідер не в змозі контролювати владу одноосібно і тому змушений вибудовувати виграшні коаліції, розподіляючи ресурси між союзниками. І лідер, і еліти, що формують виграшні коаліції, зацікавлені в дотриманні взаємних зобов'язань. Однак перспектива швидкої зміни лідера може породжувати недовіру до домовленостей, підштовхуючи учасників коаліції до зради і вибору «хижацьких» стратегій в умовах укороченого часового горизонту. Поява наступника дозволяє відсунути часовий горизонт, а інституціоналізоване наступництво, що стало частиною політичного порядку, робить цей горизонт, так би мовити, нескінченно далеким. Міць лідера забезпечується підтримкою з боку достатнього числа елітних груп. Ця підтримка може розглядатися як гра координації: щоб зробити вибір, кожній елітній групі доводиться передбачати вибір інших. В результаті умовою успіху стає спільний вибір на користь одного лідера, а елітна група, яка не вгадала вибір інших, ризикує залишитися без виграшу [3, с. 101]. У подібній грі координації, учасникам потрібен «ключ» для узгодження поведінки, який дослідник Томас Шеллінг називав фокальною точкою. Фокальна точка – це точка, де сходяться взаємні очікування, або, згідно із формулюванням самого Т.Шеллінга, очікування «кожного з приводу того, що інші чекають, що він очікує, що вони очікують від нього, що він очікує від них саме таких очікувань з приводу його дій» [9, с. 78]. Фокальність означає знаходження в стані першого за замовчуванням. Так, чинний лідер *ex officio* знаходиться у фокусі уваги еліт, які шукають виграшні коаліції [3, с. 102].

У ситуації, коли інкубент не має можливості претендувати на збереження посади, він може символічно передати свій фокальний статус наступнику. Іншими словами, наступництво як інститут є своєрідним способом збереження фокальності, незважаючи на смертність лідерів, можливість втрати ними популярності, старість, хвороби, конституційні обмеження та інші обставини.

У своїй класичній праці «Вихід, голос і вірність» Альберт Отто Хіршман пише: «З розмов з дослідниками поведінки тварин ... я зрозумів, наскільки гладко й ефективно вирішено у бабуїнів завдання наступності лідерства, що створює стільки складних проблем в людських суспільствах» [8, с. 14]. У згаданих бабуїнів ватажки поступово діляться з наступниками своїми владними функціями. В людських спільнотах, особливо зі слабкими інститутами, подібна тактика поступової передачі повноважень використовується досить рідко, являючись загрозою виникненням змов і дезорієнтацій еліт [4, с. 15], адже для збереження виграшної коаліції елітам потрібна єдина фокальна точка, а не два паралельних центри влади.

Закриті авторитарні режими змушені інституціоналізувати передачу влади. Традиційні монархії використовують в цих цілях династичне право, однопартійні автократії – партійні інститути. Військові режими часто не встигають вирішити цю проблему, загрузнувши в порочному колі переворотів, хоча іноді і вони вдало оснащуються інститутами, властивими іншим режимам, перетворюючись в «гібридні» [12, с. 32]. У змагальних автократіях [14, с. 36], як і в демократичних системах, правлячим групам доводиться легітимізувати передачу влади на всенародних виборах. При цьому інститут наступництва може доповнювати собою інститут виборів або навіть – у разі слабкості й неефективності останнього – заміщати його [13, с. 19]. Хрестоматійним прикладом такого заміщення є практика *dedazo* в Мексиці, де протягом десятків років виборці де-факто лише стверджували кандидатуру президентського наступника. Але навіть при формальному винесенні питання про нового лідера за межі вузького кола, його рішення вимагає від політиків роботи зі створення виграшної коаліції, що включає впливових представників еліт і електоральних брокерів.

На сьогоднішній день найбільш наочними прикладами успішного застосування практики наступництва є Венесуела, політична система якої характеризується сильною президентською владою. Тому вважаємо за доречне детальніше зупинитися на особливостях наступництва президентської влади даної держави.

8 грудня 2012 р. У. Чавес, стурбований власним станом здоров'я, офіційно оголосив Н. Мадуро, який став на той час віце-президентом, своїм наступником. До цього моменту У. Чавес передавав владу сам собі, двічі з 1999 року поміняв Конституцію, а зміни 2007 року, схвалені на всенародному референдумі, взагалі дозволили йому переобиратися на президентський пост необмежену кількість разів. До приходу У. Чавеса до влади Венесуела вважалася однією з найбільш успішних і стабільних демократій в Латинській Америці, однак, як підкреслює дослідниця Тетяна Ворожейкіна, тутешня демократія мала багато в чому формальний характер, не дивлячись на регулярне чергування при владі двох головних партій. Вона відображала «інтереси вищих і середніх верств, тобто приблизно 40% населення країни, які брали участь в перерозподілі доходів від нафти» [2, с. 90].

Після смерті президента в березні 2013 року, Н. Мадуро не тільки виставив свою кандидатуру на вибори, а й став виконуючим обов'язки президента в обхід Конституції Венесуели. Адже відповідно до 233 статті Конституції Венесуели [11], позаяк Уго Чавес, який виграв вибори на посаду президента 10 січня 2013 року, не встиг скласти присягу, виконуючим обов'язки повинен був стати спікер парламенту (на той момент – Діосдадо Кабельо). Дані події послужили приводом для численних дискусій і невдоволення опозиційних сил. Однак після роз'яснення конституційної палати

Верховного суду Венесуели, згідно з яким «у випадку з президентом Уго Рафаелем Чавесом Фріасом немає необхідності в новій присязі, позаяк мова йде про переобрання президентом і в дійсності не існувало перерв у виконанні обов'язків» [5], спірна ситуація вирішилася на користь Ніколаса Мадуро. Отже, як бачимо авторитет У. Чавеса, який ініціював рішення про наступника, пересилив законодавство країни, для культури якої традиції легалізму завжди були як мінімум значущими.

Чому саме Ніколас Мадуро став наступником Уго Чавеса? Перш за все, Н. Мадуро був знайомий з У. Чавесом ще з початку 1990-х – Силія Флорес, дружина Н. Мадуро, була адвокатом У. Чавеса і його прихильників по заколоту 1992 р. і сприяла їх звільненню з в'язниці після провалу перевороту. Колишня робота нинішнього президента, активна участь в Єдиній Соціалістичній Партії Венесуели (Partido Socialista Unido de Venezuela (далі – PSUV)), а також підтримка курсу, що проводився У. Чавесом ще в той час, коли Н. Мадуро був депутатом Національної Асамблеї, а пізніше міністром закордонних справ, зробили його одним з улюбленців команданте (під час хвороби У. Чавеса Н. Мадуро часто перебував разом з ним в Гавані і виступав перед венесуельцями з повідомленнями про стан здоров'я національного лідера [17]).

При цьому особиста відданість віце-президента як лідеру Венесуели, так і його політиці та ідеям не піддавалася сумнівам. Виступи Н. Мадуро були пройняті в першу чергу значимістю курсу, що проводився урядом У. Чавеса. Показовим прикладом є один з виступів віце-президента в грудні 2012 р. під час якого натовп почав скандувати його ім'я, на що він відповів триразовим «Чавес! Чавес! Чавес!» [16].

Пізніше в ході передвиборної агітації Н. Мадуро широко використовував образ У. Чавеса в якості символу: почавши кампанію в Барінасі, рідному місті Уго Чавеса, він активно задіяв його зображення, аудіо- та відеозаписи його виступів. Сам імідж кандидата Ніколоса Мадуро був натхненний чином покійного команданте: манера мови та поведінки, антиімперіалістична, спрямована проти США риторика і навіть улюблені олімпійки У. Чавеса із зображенням венесуельського прапора надягались на зустрічі з виборцями. Таке відкрите наслідування дозволило опозиції назвати Н. Мадуро «тінною Чавеса», так як сам кандидат не володіє ексцентричністю свого попередника, хоча і зарекомендував себе в ролі хорошого дипломата і вірного прихильника ідей Боліварської революції [10]. Дослідниками ж, які вбачали в Н. Мадуро наступника ще в 2012 році, висловлювалися побоювання щодо того, як рядові виборці відреагують на його кандидатуру [15, с. 73]. Однак перемога на президентських виборах з невеликою перевагою, а пізніше – і досить високий рівень підтримки населення, говорять про прийняття нового президента.

Науковці Д.А. Будко та К.А. Неверов зазначають, що унікальність венесуельського випадку зміни керівника держави полягає в тому, що кандидатура наступника вибиралася виходячи з таких основних критеріїв: по-перше, особистої довіри У. Чавеса до свого наступника, основою для якої служили як давнє знайомство, так і спільне минуле, особиста відданість президенту і прихильність основній ідеологічній лінії; по-друге, довіра у населення, яку Н. Мадуро зміг заслужити як завдяки особистим даними (виходець з робітничого класу, власною працею досяг високого становища в державі), так і завдяки своїй позиції в уряді – в якості міністра закордонних справ Н. Мадуро не міг викликати негативних емоцій у виборців, як це могли зробити міністр енергетики і президент державної нафтової компанії PDVSA Рафаель Рамірес, або губернатори Вільям Лара і Адан Чавес, а також Діосдадо Кабельо, що не користувався популярністю у простого народу. Образ міністра закордонних справ не пов'язаний у свідомості пересічних венесуельців з проблемами в соціальній, економічній та енергетичній сферах, які безпосередньо впливають на рівень життя і задоволеність ним, тоді як образи губернаторів і міністра енергетики можуть

ототожнюватися населенням з невдачами в вищезазначених сферах. Н. Мадуро виступає не як «маріонетка», обрана в якості компромісного варіанту і, яка легко піддається маніпулюванню, але як, перш за все, зрілий і досвідчений політик, який пройшов весь шлях від профспілки до Національної Асамблеї і уряду, при цьому вірний як «лівим» ідеям, так і главі держави, з яким перебував у довірчих стосунках, основою для яких служили відданість спільним поглядам і наявність спільного минулого з самому початку політичної кар'єри. Крім того, присутність Ніколаса Мадуро на посаді президента з великою часткою імовірності призведе до переосмислення курсу Уго Чавеса, з огляду на більш м'який, схильний до переговорів і компромісу політичний стиль першого, на відміну від напористої, атакуючої манери останнього [1, с. 33].

Отже, підводячи підсумок практики існування наступництва в Венесуелі можна зробити висновок про те, що проблема наступництва поста президента в даній країні зумовлена домінуванням тенденції політичного персоналізму. Саму ж практику наступництва в даній країні можна охарактеризувати як «професіонально-довірчу». Коріння її появи лежать в прагненні правлячих еліт (в особі Уго Чавеса і його прихильників по PSUV) продовжити і в той же час дещо модернізувати загальний курс розвитку Боліварської революції, закладений ще в кінці 1990-х рр. А даний курс, згідно із наведеною вище концепцією фокальності Т. Шеллінга, поки що є виграшним.

1. Будко Д. А. Практика преемничества президентской власти в современном мире: опыт России и Венесуэлы / Д.А. Будко, К.А. Неверов // Грамота. – 2014. – № 4 (42). – С. 29–34.

2. Ворожейкина Т.Е. Феномен Чавеса / Т.Е. Ворожейкина // Pro et Contra. – 2013. – Т. 17. – № 1–2. – С. 85–103.

3. Гилев А.В. Вдовы, скупость и богатое наследство: проблемы политического преемничества в странах Азии / А.В. Гилев // Полития. – 2014. – № 4 (75). – С. 100–118.

4. Егоров Г. Диктаторы и визири: экономическая теория лояльности и компетентности / Г. Егоров, К. Сонин // Общественные науки и современность. – 2008. – № 2. – С. 12–27.

5. Министр-шофер на смену харизматике. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2013/03/06_a_5001445.shtml

6. Панов П.В. «Преемник» versus «преемничество»: в контексте разнообразия вариантов смены политических лидеров / П.В. Панов, К.А. Сулимов // Власть и элиты. – 2014. – Т. 1. – С. 19–40.

7. Панов П.В. Преемничество как способ воспроизводства власти: проблемы концептуализации / П.В. Панов, К.А. Сулимов // Вестник Пермского университета. Серия «Политология». – 2011. – № 4. – С. 31–42.

8. Хиршман А.О. Выход, голос и верность: Реакция на упадок фирм, организаций и государств / А.О. Хиршман. – М.: Новое издательство, 2009. – 156 с.

9. Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Томас Шеллинг; пер. с англ. Т. Даниловой; под ред. Ю. Кузнецова, К. Сониной. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 366 с.

10. After Hugo Chavez's Death, Meet Successor Nicolas Maduro. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://latino.foxnews.com/latino/politics/2013/03/05/after-hugo-chavez-death-meet-successor-nicolas-maduro/>

11. Constitución venezolana de 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tsj.gov.ve/legislacion/constitucion1999.htm>

12. Geddes B. Paradigms and Sand Castles: Theory Building and Research Design in Comparative Politics / Barbara Geddes. – Michigan: The University of Michigan Press, 2003. – 314 p.

13. Helmke G. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda / G. Helmke, S. Levitsky // Perspectives on Politics. – 2004. – Vol. 2. – № 4. – P. 17–23.

14. Levitsky S. The Rise of Competitive Authoritarianism / S. Levitsky, L. Way // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – № 2. – P. 32–40.

15. Shifter M. Chávez Stays, Again / M. Shifter, C. Combs // The International Spectator. – 2012. – Vol. 47. – № 4. – P. 70–76.

16. Waiting to See if a «Yes Man» Picked to Succeed Chávez Might Say Something Else. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2012/12/23/world/americas/nicolas-maduro-chavez-chosen-successor-draws-mixed-opinions.html?_r=0

17. Who is Nicolas Maduro, possible successor to Hugo Chávez? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csmonitor.com/World/Latest-News-Wires/2012/1209/Who-is-Nicolas-Maduro-possible-successor-to-Hugo-Chavez>

The article deals with the problem of succession, successors and assesses succession under different political regimes. Special attention is given succession of presidential power in Venezuela. The work is also determined by the nature of continuity in the country and the role of voters in making or refusing candidates successor.

Keywords: successor, succession, president, Venezuela, the political elite, the Bolivarian Revolution

В статье раскрывается проблема преемничества, дается оценка преемникам и преемничеству в условиях различных политических режимов. Особое внимание уделяется преемственности президентской власти в Венесуэле, определяется характер преемственности в данной стране и роль избирателей при принятии или отказе от кандидатуры преемника.

Ключевые слова: преемник, преемничество, президент, Венесуэла, политическая элита, Боливарская революция.

**УДК 32.001 (477).
ББК 36.3**

Тетяна Черниш

ФОРМУВАННЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

У статті досліджується процес формування та інституціоналізації політичної науки у західній політичній думці, що припадає кінець XIX першу половину XX ст. Очевидним залишається твердження, що політична наука заснована на широкій інтелектуальній традиції. До неї можна віднести античну філософію Платона та Арістотеля, вчення про державу і право римських юристів, «реалізм» Н. Макіавеллі, теорію суверенітету Ж. Бодена, вчення про розподіл влади Ш.-Л. Монтеск'є, політичну думку класичної німецької філософії та багато іншого. Однак подальша інституціоналізація політичних знань, формування самостійної області політичних досліджень і розробка специфічних методів аналізу призвели до появи політичної науки майже одночасно в ряді західних країн.

Ключові слова: політична наука, політологія, політика, філософія, право, соціологія, суспільство, держава.

Виникнення політології як науки і як професійного виду діяльності відноситься до кінця XIX ст, що було викликано рядом факторів. Французький політолог П. Фавр відносить до них як загальні умови появи соціальних наук (економіки, психології, антропології тощо), так і особливі умови виникнення політичної науки - однієї з соціальних наук. У число перших він включає розквіт промислової революції та індивідуалізму, надання великого значення науці в суспільстві, а також формування особливого класу "виробників та споживачів гуманітарних наук" у зв'язку з ростом середнього рівня освіти населення і становленням структури сучасного університету.

До особливих умов, що сприяли спеціалізації політичної науки, Фавр відносить:

- 1) більш чітке розмежування економічних, моральних, соціальних і політичних категорій, що виправдовувало вивчення особливого світу - політичного. Відомо, що вже в 20-х роках XIX ст. Гегель відрізняв громадянське суспільство (соціальна категорія) від держави (політична категорія);
- 2) поява в державі сучасного управлінського персоналу, що визначило розвиток адміністративного права та політичної науки;

16. Waiting to See if a «Yes Man» Picked to Succeed Chávez Might Say Something Else. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2012/12/23/world/americas/nicolas-maduro-chavez-chosen-successor-draws-mixed-opinions.html?_r=0

17. Who is Nicolas Maduro, possible successor to Hugo Chávez? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csmonitor.com/World/Latest-News-Wires/2012/1209/Who-is-Nicolas-Maduro-possible-successor-to-Hugo-Chavez>

The article deals with the problem of succession, successors and assesses succession under different political regimes. Special attention is given succession of presidential power in Venezuela. The work is also determined by the nature of continuity in the country and the role of voters in making or refusing candidates successor.

Keywords: successor, succession, president, Venezuela, the political elite, the Bolivarian Revolution

В статье раскрывается проблема преемничества, дается оценка преемникам и преемничеству в условиях различных политических режимов. Особое внимание уделяется преемственности президентской власти в Венесуэле, определяется характер преемственности в данной стране и роль избирателей при принятии или отказе от кандидатуры преемника.

Ключевые слова: преемник, преемничество, президент, Венесуэла, политическая элита, Боливарская революция.

УДК 32.001 (477).

ББК 36.3

Тетяна Черниш

ФОРМУВАННЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

У статті досліджується процес формування та інституціоналізації політичної науки у західній політичній думці, що припадає кінець XIX першу половину XX ст. Очевидним залишається твердження, що політична наука заснована на широкій інтелектуальній традиції. До неї можна віднести античну філософію Платона та Арістотеля, вчення про державу і право римських юристів, «реалізм» Н. Макиавеллі, теорію суверенітету Ж. Бодена, вчення про розподіл влади Ш.-Л. Монтеск'є, політичну думку класичної німецької філософії та багато іншого. Однак подальша інституціоналізація політичних знань, формування самостійної області політичних досліджень і розробка специфічних методів аналізу призвели до появи політичної науки майже одночасно в ряді західних країн.

Ключові слова: політична наука, політологія, політика, філософія, право, соціологія, суспільство, держава.

Виникнення політології як науки і як професійного виду діяльності відноситься до кінця XIX ст, що було викликано рядом факторів. Французький політолог П. Фавр відносить до них як загальні умови появи соціальних наук (економіки, психології, антропології тощо), так і особливі умови виникнення політичної науки - однієї з соціальних наук. У число перших він включає розквіт промислової революції та індивідуалізму, надання великого значення науці в суспільстві, а також формування особливого класу "виробників та споживачів гуманітарних наук" у зв'язку з ростом середнього рівня освіти населення і становленням структури сучасного університету.

До особливих умов, що сприяли спеціалізації політичної науки, Фавр відносить:

- 1) більш чітке розмежування економічних, моральних, соціальних і політичних категорій, що виправдовувало вивчення особливого світу - політичного. Відомо, що вже в 20-х роках XIX ст. Гегель відрізняв громадянське суспільство (соціальна категорія) від держави (політична категорія);
- 2) поява в державі сучасного управлінського персоналу, що визначило розвиток адміністративного права та політичної науки;